

HAAGS
HISTORISCH
MUSEUM

ONDERWIJSDOSSIER

PRIMAIR ONDERWIJS (BOVENBOUW) & VOORTGEZET ONDERWIJS (ONDERBOUW)

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

INHOUD

OVERZICHT	4
ACHTERGRONDINFORMATIE	
17DE EN 18DE EEUW	5
1800 – 1939	8
JOODS SCHEVENINGEN EN JOODSE VLUCHTELINGEN IN DE JAREN 30	11
TWEEDE WERELDOORLOG	13
NA DE TWEEDE WERELDOORLOG	16
AFBEELDINGEN	17
SUGGESTIES	
LESSUGGESTIES	31
WORKSHOPS	34
WANDELINGEN	37
EEN GREEP UIT ANDER EDUCATIEF AANBOD ONLINE	38

ONDERWIJSDOSSIER

PRIMAIR ONDERWIJS (BOVENBOUW) & VOORTGEZET ONDERWIJS (ONDERBOUW)

350 JAAR GESCHIEDENIS VAN JOODS DEN HAAG

Den Haag kende voor de Tweede Wereldoorlog de grootste Joodse gemeenschap in Nederland na Amsterdam. Al vanaf het begin van de zeventiende eeuw vestigden zich de eerste Portugese Joden in Den Haag, gevolgd door groepen Joden uit Duitsland en Oost Europa. Beide groepen richtten hun eigen synagogen op en rond de Nieuwe Kerk ontstond een Joodse Buurt. In dit onderwijsdossier komen thema's als religie, bedrijvigheid, personen en het verenigingsleven aan bod. Natuurlijk is er ook aandacht voor het gruwelijke lot van de Joodse gemeenschap in de Tweede Wereldoorlog. In Den Haag woonden aan het begin van de Tweede Wereldoorlog ongeveer 17.000 Joden, meer dan 12.000 zijn in de oorlog omgekomen. Na de oorlog bouwden overlevenden weer een actieve Joodse gemeenschap op. Het onderwijsdossier werpt ook een blik op dit hedendaagse Jodendom in Den Haag.

IN DIT DOSSIER VINDT U

- Achtergrondinformatie en afbeeldingen
- Suggesties voor lessen, workshops en wandelingen
- Tips voor ander educatief aanbod

PORTUGESE SYNAGOGE BETH JACOB, 1729
Collectie Joods Historisch Museum

JOODSE VLUCHTELINGEN, JEAN ALBERT POLLONES, VOOR 1935
Collectie Haags Historisch museum

Natuurlijk bent u van harte welkom om met uw groep ons museum te bezoeken! Laat de geschiedenis van de stad Den Haag leven door de verhalen, schilderijen en objecten die bij ons te zien zijn.

MEER INFORMATIE?

Neem contact op via 070 - 312 30 65
of educatie@haagshistorischmuseum.nl.

ELLIS EN BERNIE

FRANCESCO LOPES SUASSO, CA. 1680
Collectie Joods Historisch Museum

'VREEMDE LUYDEN': PORTUGESE JODEN IN DEN HAAG

De eerste Joden die zich aan het begin van de 17de eeuw in Den Haag vestigden waren Portugese (of Sefardische) Joden. Hun voorouders kwamen oorspronkelijk uit Spanje en Portugal, waar zij eind 15de eeuw waren verdreven. De meesten kwamen niet direct naar Amsterdam of Den Haag, maar woonden eerst in steden als Antwerpen, Bordeaux en Venetië.

Tegen het einde van de 17de eeuw kwamen verschillende rijke Portugees-Joodse families uit Amsterdam naar Den Haag. De hofstad was voor hen een aantrekkelijke locatie vanwege hun zakelijke contacten met het landsbestuur. De Teixeira's, Lopes Suasso's, De Pinto's, Machado's en de Pereira's verdienden allen hun geld als bankiers of als wervers en leveranciers van het leger van stadhouder Willem III.

Veel Portugese Joden behoorden tot de Haagse elite. Net als andere rijke Hagenaars vestigden ze zich rond het chique Voorhout. Zij kochten buitenhuizen, voerden een grote staat en namen volop deel aan het niet-Joodse culturele leven in de stad. Toch bleven zij ook een aparte groep: vanwege hun Mediterrane uiterlijk, hun afwijkende gebruiken en religie en een sterk gevoel van anders-zijn. Hoewel zij al generaties weg waren uit hun land van herkomst bleven Portugese Joden onderling Portugees spreken. Trouwen deden zij uitsluitend binnen de eigen Portugees-Joodse familiekring.

HUWELIJKSPORTRETEN VAN JOSEPH DE PINTO EN ESTHER DE PINTO - LOPES SUASSO, 1768
Collectie Joods Historisch Museum foto door Piet Gispen

DE PORTUGESE SYNAGOGE AAN DE PRINSESSEGRACHT

Het is onbekend hoe de eerste Portugees-Joodse immigranten in Den Haag hun godsdienst hebben beleden. Pas in 1692 werd door hen een religieuze gemeente opgericht: Beth Jacob (Huis van Jacob). In 1713 vestigde een tweede gemeente zich aan het Lange Voorhout: Honen Dal (Steun der Armen). Beide gemeenten kwamen bijeen in huissynagogen die waren opgericht door prominente Portugese Joden.

Door de groei van de Portugees-Joodse gemeenschap ontstond behoefte aan een grotere synagoge. Er werden prestigieuze plannen gesmeed en in 1725-1726 verrees aan de Prinsessegracht een nieuwe, monumentale synagoge in Lodewijk XIV-stijl. De voorgevel werd ontworpen door de beroemde architect Daniël Marot, het gebouw door Felix du Sart. De synagoge oogstte alom bewondering.

Hij was weliswaar kleiner dan de beroemde Portugese synagoge in Amsterdam, *dog behoeft in pragt, cieraaden en nuttigheid voor de Amsterdamsche niet te wijken*, volgens een 18de-eeuwse stadsbeschrijving.

De synagoge zou tot in de Tweede Wereldoorlog in gebruik blijven bij de Portugese Joden. Na de bevrijding was de gemeente te klein om nog zelfstandig te kunnen functioneren. De synagoge kwam leeg te staan, maar kreeg in 1968 een nieuwe bewoner: de Liberaal Joodse Gemeente Beth Jehoeda.

PORTUGESE SYNAGOGE BETH JACOB, 1729
Collectie Joods Historisch Museum

HOOGDUITSE JODEN

Na de Portugese Joden kwamen vanaf ca. 1675 ook Joden uit Duitsland en Oost-Europa naar Den Haag. Zij waren op de vlucht voor oorlog en vervolging. Deze Hoogduitse (of Asjkenazische) Joden waren doorgaans van armere komaf dan de Portugezen. Ook in andere opzichten vormden zij een aparte gemeenschap. Zij spraken Jiddisj (een mengtaal van Duits en Hebreeuws) en richtten hun eigen gemeente en synagoge op. De Joodse nieuwkomers vestigden zich in de havenbuurt, in de smalle straatjes achter de Nieuwe Kerk aan het Spui. Dat gebied kwam in de loop der tijd dan ook bekend te staan als de Joodse buurt, of kortweg De Buurt.

Omdat Joden geen lid mochten worden van de meeste gilden verdienden zij hun brood als handelaar, straatventer, of bediende (bijvoorbeeld in het huishouden van een Portugees-Joodse familie). Ook voor de meest vooraanstaande Hoogduitse Joden golden deze discriminerende wetten. Tobias Boas (1696-1782) bijvoorbeeld mocht dan een schatrijke bankier zijn die in zijn huis in de Sint-Jacobstraat keizers en koningen ontving, lid worden van het van het goud- en zilversmidsgilde was voor hem onmogelijk.

VAN TWEEDERANGSBURGERS NAAR GELIJKE RECHTEN

Veel Joden die zich in ons land vestigden, waren gevlucht voor pogroms (gewelddadige aanvallen) en vervolging. In de Republiek der Verenigde Nederlanden vonden zij een veilig onderkomen, waar zij in vrijheid hun godsdienst konden belijden. Maar ook in Nederland werden Joden gediscrimineerd. Zij mochten geen lid worden van de meeste gilden of publieke ambten bekleden. Hoe mild of zwaar de discriminatie was, verschilde per stad. In Den Haag waren de regels minder streng dan elders. Sommige gilden waren wel toegankelijk voor Joden. En anders dan in Amsterdam konden Joden hun burgerrecht doorgeven aan hun kinderen.

'GELYKSTAAT DER JODEN'

Toch bleven Joden ook hier tweederangsburgers. Pas tegen het einde van de 18de eeuw veranderde dit. Onder invloed van Verlichtingsidealen (vrijheid, gelijkheid en broederschap) werd door Joden en niet-Joden gepleit voor gelijke rechten. Ook ontstonden Joodse genootschappen die zich in de geest van van de Haskala, de Joodse Verlichting, gingen inzetten voor de emancipatie van de Nederlandse Joden. Dat hoopte men onder meer te bereiken door het terugdringen van het Jiddisj door godsdienstonderwijs in het Nederlands. Zo zorgde het Haagse genootschap Talmidei Tsadieq voor de eerste Nederlandse vertaling van de 'Portugeesche Joodsche Gebeden' (1791).

In 1796, na het uitroepen van de Bataafse Republiek, werd de 'Gelykstaat der Joden' in de wet vastgelegd. In de Nationale Vergadering in Den Haag (vergelijkbaar met de Tweede Kamer) werd bepaald dat: 'Geen Jood zal worden uitgesloten van eenige rechten of voordeelen, die aan het Bataafsch Burgerregt verbonden zijn.' Voortaan hadden Joden op papier dezelfde rechten als alle andere burgers. Een belangrijke stap in het proces van emancipatie, dat echter nog lang zou duren.

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

1800 – 1939

DE JOODSE BUURT

In de 19de eeuw nam het aantal Joodse inwoners van de stad sterk toe: van 1.871 in 1809 tot bijna 5.591 in 1899. Rond het midden van de eeuw was 5,5% van de Haagse bevolking Joods, het hoogste percentage dat hier ooit werd bereikt.

Velen van hen woonden in de Joodse buurt achter de Nieuwe Kerk aan het Spui, van oudsher een van de armste delen van de stad. Daar was het 'drukker, rumoeriger, lawaaiiger (...), dan in eenige andere wijk (...); daar wordt harder gesproken, heftiger met armen en beenen gezwaaid en luidruchtiger geloofd en geboden dan elders', aldus een bekende stadschroniquer in 1893.

Met de groei van het aantal Joodse inwoners, nam ook het Joodse karakter van 'de Buurt' verder toe. De synagoge aan de Voldersgracht werd te klein en dus werd er een nieuwe gebouwd: de majestueuze Grote Synagoge aan de Wagenstraat uit 1844. Ook werden in de Joodse buurt tal van sociale instellingen voor Joden opgericht, waaronder een Oude Mannen en Vrouwenhuis (1839), een weeshuis (1850) en een ziekenhuis (1873).

WEG UIT DE BUURT

De leefomstandigheden in de Buurt waren slecht. Veel bewoners woonden in sloppen. In 1849 sloeg een cholera-epidemie hier hard toe. Vanuit de Joodse gemeenschap werden daarom projecten op touw gezet om arme Joden uit de Buurt in andere wijken te huisvesten, in betere woningen. Aan het begin van de 20ste eeuw werd de Joodse buurt gesaneerd en trokken veel Joden naar nieuwe wijken als Transvaal en het Bezuidenhout.

EEN BLOEIEND VERENIGINGSLEVEN

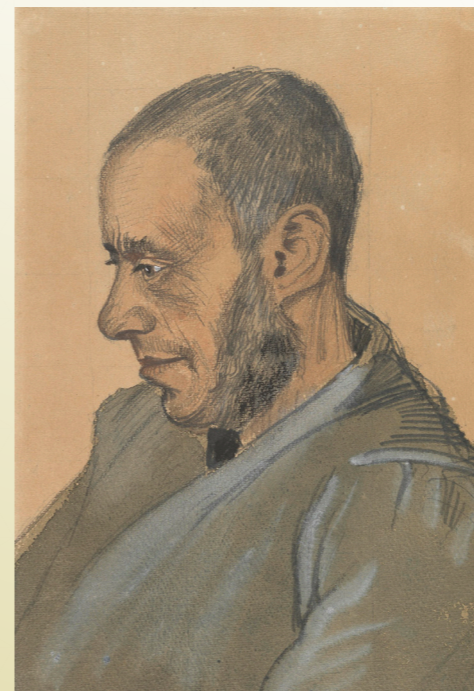
Aan het begin van de 20ste eeuw kende de Joodse gemeenschap in Den Haag een bloeiend verenigingsleven. Er waren onder meer Joodse voetbalclubs, een gymnastiekvereniging en een padvinderij, zangkoren en een geschiedkundige vereniging. Op het hoogtepunt waren er wel rond de 80 Joodse verenigingen, clubs en organisaties actief in Den Haag.

De opkomst van al deze verenigingen was deels een reactie op de dreigende 'ontjoodsing'. Haagse Joden gingen in deze periode steeds meer verspreid over de stad wonen en een steeds grotere groep keerde zich af van het Joodse geloof. Door middel van het verenigingsleven hoopte men de groep bij elkaar te houden en de band met het Jodendom te versterken. In Den Haag waren ook Zionistische verenigingen actief. Vooral veel Joodse jongeren discussieerden over een vertrek naar Palestina, het Beloofde Land.

BEDRIJVGHEID

Vanaf het begin van de 19de eeuw mochten Joden ieder beroep uitoefenen. Dat bracht echter niet meteen verbetering in hun positie. Velen van hen bleven werkzaam in de beroepen die Joden al sinds de 17de eeuw uitoefenden: als straathandelaar of als winkelier.

Een bekende straathandelaar was de tweedehandsboekverkoper Jozef Blok (1832 – 1905). Zijn kraam op het Binnenhof was een begrip in 19de-eeuws Den Haag. Blok was een lokale beroemdheid en stond bekend als de 'openlucht-bibliothecaris van het Binnenhof'.

JOZEF BLOK, 1882
Collectie Van Gogh Museum

BOEKENKRAAM VAN JOZEF BLOK, CA. 1880
Collectie Haags Historisch Museum

MAISON DE BONNETERIE, 1913
Collectie Haags Gemeentearchief

BIJENKORF, CA. 1927
Collectie Haags Gemeentearchief

Er waren ook echte succesverhalen, zoals dat van Lion Israel Enthoven (1787 – 1863), zoon van een winkelier in tweedehands kleding en meubels. Hij richtte samen met een compagnon een ijzergieterij op. Het bedrijf groeide uit tot een van de belangrijkste fabriekscomplexen van Den Haag.

Rond 1900 openden verschillende Joodse ondernemers uit Amsterdam in Den Haag filialen van bekende grootwarenhuizen en modehuizen: Maison de Bonneterie (1895), Gerzon (1907) en de Bijenkorf (1926). Deze bedrijven hadden relatief veel Joodse werknemers.

EMANCIPATIE

De 19de eeuw was voor Joden een eeuw van emancipatie. Nadat zij in 1796 gelijke rechten hadden gekregen, waren zij niet langer een 'vreemde natie'. Joden mochten zich voortaan overal vestigen en in principe waren alle beroepen voor hen toegankelijk. Aan deze wand ziet u een aantal portretten van prominente Joden die in de 19de eeuw aanzienlijke posities wisten te bereiken in het politieke en maatschappelijke leven in Den Haag.

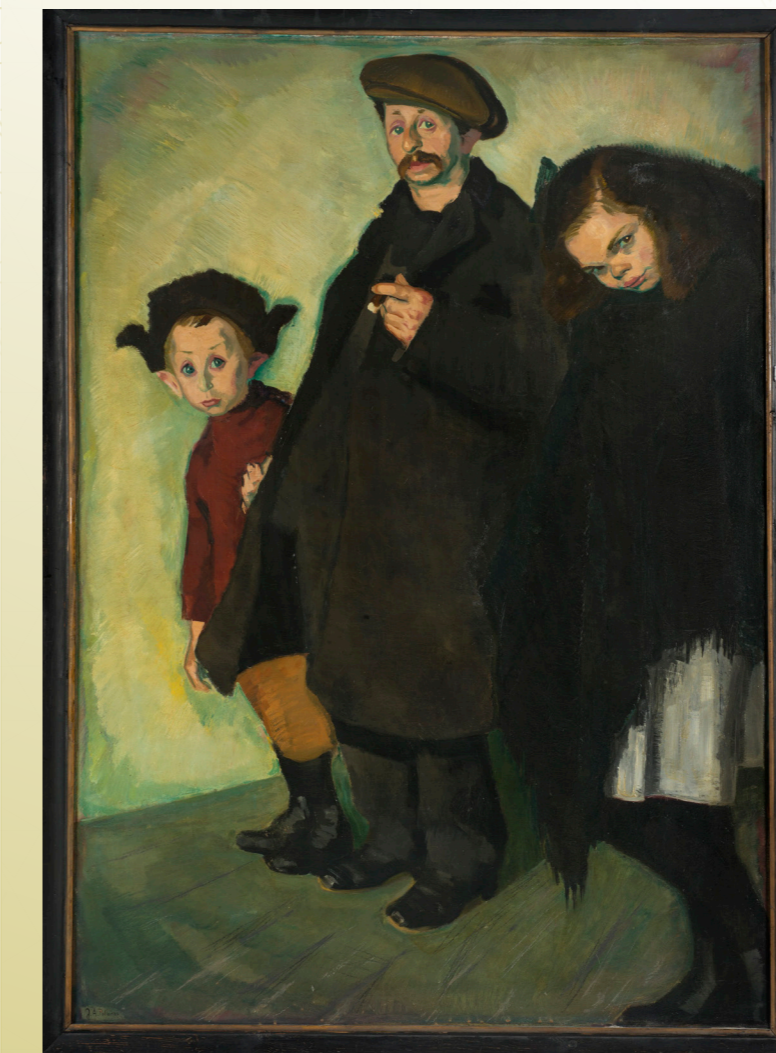
De Amsterdamse advocaat Michel Henri Godefroi (1813–1883) bijvoorbeeld werd in 1860 de eerste Joodse minister in Nederland. Lion Israel Enthoven (1787–1863) werd door zijn metaalpletterij en ijzergieterij een van de meest succesvolle industriëlen in Den Haag. Op artistiek vlak wist de schilder Jozef Israëls (1824–1911) nationale en internationale roem te verwerven.

Tegelijkertijd konden veel Joden niet profiteren van gelijke rechten. Tot ver in de 19de eeuw bleef de armoede groot. De nieuwe Joodse elite trok zich het lot van deze groep sterk aan. Velen waren actief in genootschappen die tot doel hadden de armoede te bestrijden en door onderwijs de assimilatie en integratie van de Joden te bevorderen.

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

JOODS SCHEVENINGEN EN JOODSE VLUCHTELINGEN IN DE JAREN 30

JOODSE VLUCHTELINGEN, JEAN ALBERT POLLONES, VOOR 1935
Collectie Haags Historisch museum

ONTSTAAN VAN JOODS SCHEVENINGEN

Vanwege de aanwezigheid van koosjere hotels met een huissjoel vormde Scheveningen vanaf de tweede helft van de 19de eeuw een geliefde badplaats onder Europese Joden. Aan het begin van de 20ste eeuw ontstond binnen Scheveningen geleidelijk een Joodse gemeenschap van Hollandse Joden die daar werkten.

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 zochten veel Joodse diamanthandelaren uit Antwerpen (tijdelijk) hun heil in Scheveningen. De situatie in België was niet langer veilig voor deze Antwerpse Joden die afkomstig waren uit Galicië (een voormalige landstreek in Polen en Oekraïne). De Belgische overheid beschouwde alle onderdanen uit vijandelijke landen namelijk als vreemdelingen. Tegelijkertijd kwamen er ook Joden direct uit Midden- en Oost-Europa naar de badplaats vanwege opnieuw oploeiende vervolgingen en het groeiend antisemitisme in het Oostenrijkse leger.

De Joodse nieuwkomers uit Antwerpen en Midden- en Oost-Europa maakten deel uit van internationale familie-netwerken. Door het oprichten van een eigen synagoge, koosjere winkels en een sterk verenigingsleven creëerde een aantal gezinnen een zichtbare Oost-Europese Joodse gemeenschap in Scheveningen.

JOODSE VLUCHTELINGEN

In 1933 ontvluchtten duizenden mensen Duitsland in reactie op het aantreden van Adolf Hitler als rijkskanselier en de antisemitische acties van de Nazi's. Duitse Joden met de juiste papieren en voldoende financiële middelen kregen toegang tot Nederland, maar Oost-Europese Joden werden vanwege hun mogelijk linkse, communistische ideeën geweerd. In de daaropvolgende jaren scherpte de Nederlandse overheid het vreemdelingbeleid aan om sociale onrust te voorkomen en de arbeidsmarkt in deze tijd van economische crisis te beschermen.

Na de Anschluss (de Duitse annexatie van Oostenrijk) in maart 1938 groeide de angst voor een nieuwe golf van Joodse vluchtelingen. De Nederlandse overheid

JOODSE VLUCHTELINGENKINDEREN VOOR HUIS TEN VIJVER, 1939
Collectie Miriam Keesing - Stichting Dokin

besloot alle vluchtelingen te bestempelen als ongewenste vreemdelingen voor wie in Nederland geen plaats meer was. In antwoord op het anti-Joodse geweld tijdens de Kristallnacht van 9 en 10 november 1938 liet de regering eenmalig 9.000 Joden toe die in Duitsland in levensgevaar verkeerden. Voorwaarde was wel dat de opvang van de vluchtelingen in eigen kring geregeld én gefinancierd werd. Zodoende werden bijna 2.000 kinderen uit het Duitse Rijk in Nederland tijdelijk opgevangen in Joodse weeshuizen, pleeggezinnen en opvangtehuizen, zoals Huize ten Vijver in de Scheveningse Bosjes.

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

TWEEDE WERELDOORLOG

VERWOESTE ARK IN DE SYNAGOGE IN DE WAGENSTRAAT, 1941
Collectie Haags Gemeentearchief

JODENVERVOLGING IN DEN HAAG

Na de capitulatie op 15 mei 1940 werd heel Nederland bezet door de Duitsers. De maatregelen tegen Joden die in de jaren 30 in Duitsland golden, deden ook hier hun intrede. Vanaf het begin van de bezetting werden Joodse burgers verdreven uit hun werk, verenigingen en uitgaansgelegenheden. Deze verboden en beperkingen hadden tot doel de Joodse bevolking van haar rechten te ontdoen en haar geleidelijk uit het gewone leven te verwijderen. Woningen, fietsen en andere bezittingen werden afgenomen, het stadscentrum rondom het Plein was voor Joden verboden gebied en Joodse kinderen moesten naar speciale Joodse scholen in de Bezemstraat en de Fisherstraat.

Vanaf augustus 1942 begonnen in Den Haag de deportaties naar het Oosten. Met actieve hulp van de Haagse politie werden Joden uit hun huizen opgehaald. In vergelijking met Amsterdam waren de deportaties in Den Haag minder zichtbaar, omdat de ophaalacties vaak 's avonds plaatsvonden. Ook werden Joden in kleine groepjes naar het Joods Tehuis aan de Paviljoensgracht gebracht van waar zij via Station Staatsspoor (Centraal Station) naar Westerbork werden vervoerd. Van de ongeveer 17.000 Joden die in mei 1940 in Den Haag woonden, werden er meer dan 12.000 vermoord in de concentratiekampen van de Nazi's.

KLAS 6 VAN DE JOODSE SCHOOL OP BEZEMSTRAAT 3, JUNI 1942
Collectie Haags Gemeentearchief

HET JOODSCHE WEEKBLAD MET ITEM OVER JODENSTER, MEI 1942

EEN SCHEVENINGSE LIEFDE IN OORLOGSTIJD

De ouders van de 17-jarige Ellis Cohen Paraira kregen op 19 juli 1942 een oproep voor tewerkstelling in het Oosten. De volgende dag dook deze Scheveningse familie onder. Het vertrek moest geheim blijven, maar Ellis mocht het nieuws wel aan haar vriendje Bernie Spier vertellen. Bij hun afscheid spraken de twee geliefden af een dagboek bij te houden, zodat zij later zouden kunnen lezen wat de ander had meegemaakt. Ook besloten zij elkaar na de oorlog te treffen op 'hun' bankje op het Belgische Plein. Die ontmoeting heeft nooit plaats gevonden. De familie Spier werd op 7 september 1943 op haar onderduikadres opgepakt. Verraad! Op 8 januari 1944 stierf Bernie op 19-jarige leeftijd in Auschwitz.

Ellis Lehman overleefde de oorlog en woont tegenwoordig in Jeruzalem. Samen met haar dochter Shulamith Bitran heeft zij beide dagboeken voor publicatie bewerkt en aangevuld met achtergrondinformatie. Sinds 2016 staat het verhaal van Ellis en Bernie centraal in een educatief project voor VMBO-leerlingen over discriminatie, vervolging en omgaan met elkaar.

Voor meer informatie: www.ellisenbernie.nl

ELLIS EN BERNIE

HOUDING VAN DE OMSTANDERS

Voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog bestond het antisemitisme in de Nederlandse samenleving. Deze haatgevoelens tegen Joden waren wel minder heftig dan in landen als Duitsland, Oostenrijk en Frankrijk. Er bestonden allerlei negatieve stereotypes over Joden. Zij werden getypeerd als vreemd, sluw, onbetrouwbaar en onfatsoenlijk, maar de meeste Nederlanders vonden hen geen minderwaardig ras. Ook geloofden zij niet dat hun Joodse medeburgers een bedreiging vormden voor het Nederlandse volk.

Verraadbriefjes van Hagenaars en de inzet van de Documentatiedienst van de Haagse politie tonen dat ook in Den Haag actief werd meegewerkt aan de Jodenvervolging. Tegelijkertijd blijkt uit dagboeken van zowel Joden als niet-Joden dat er ook veel verontwaardiging heerste over de anti-Joodse maatregelen. Sommige Hagenaars besloten om met gevaar voor eigen leven onderduikers op te nemen.

Met de invoering van de anti-Joodse maatregelen slaagde de Duitse bezetter er geleidelijk in een wig te drijven tussen de Joodse en niet-Joodse bevolking, wat het vernietigen van de Joden uiteindelijk vergemakkelijkte. Hoewel de anti-Joodse maatregelen en de deportaties afschuw opwekten, was het verzet vanuit de bevolking gering.

NA DE TWEDE WERELDOORLOG

NIEUW BEGIN

Van de 17.000 Joden die voor de oorlog in Den Haag woonden, keerden er slechts 2.000 terug uit de kampen of uit de 'onderduik'. Van hen vertrokken er velen naar Palestina om een nieuw bestaan op te bouwen. Een ontredderde gemeente van overlevenden begon vanaf mei 1945 aan de wederopbouw van Joods Den Haag. De omstandigheden waren moeilijk. De synagogen bleven grotendeels leeg en een aantal ervan moest op den duur worden verkocht of verhuurd. Het bloeiende Joodse verenigingsleven was weggevaagd, de vele koosjere winkels en eetgelegenheden bleven gesloten.

RELIGIEUZE LEVEN

Toch is het Joodse leven nooit helemaal uit Den Haag verdwenen. Met een onverwoestbaar optimisme slaagde een kleine Joodse gemeenschap er in na de oorlog weer een religieuze infrastructuur op te bouwen en in stand te houden, zij het op veel kleinere schaal dan daarvoor. Den Haag heeft vandaag de dag twee Joodse gemeentes: de Nederlands Israëlietische Gemeente (NIG) en de Liberaal Joodse Gemeente (LJG).

VERENIGINGSLEVEN

Het omvangrijke Joodse verenigingsleven van voor de oorlog is niet teruggekeerd in Den Haag. Wel werden enkele nieuwe – vaak op Israël gerichte – verenigingen en organisaties opgericht, zoals jeugdvereniging Haboniem en zwemvereniging Maccabi.

MOUWES: (K)OPEN OP ZONDAG!

Van 1949 tot 1993 was op de hoek Gedempte Gracht-Raamstraat de winkel 'Mouwes' gevestigd. Het was in deze periode de enige koosjere levensmiddelenzaak in Den Haag. De winkel werd door Isaac Mouwes opgezet als filiaal van zijn hoofdwinkel in Amsterdam, die hij na de oorlog weer had heropend. Mouwes vond het noodzakelijk dat ook Haagse en Rotterdamse Joden koosjere producten konden kopen.

De winkel werd een trefpunt voor de kleine Joodse gemeenschap in Den Haag. Men kwam er niet alleen om boodschappen te doen, maar ook om vrienden en bekenden te ontmoeten. Ook onder niet-Joodse Hagenaars was Mouwes een begrip. Het was namelijk lange tijd de enige winkel in het centrum die ook op zondag geopend was, de dag na de Joodse rustdag sjabbat.

Na de dood van Isaac Mouwes hebben zijn kinderen de winkel voortgezet. Toen in de jaren '90 de klandizie terugliep en bovendien de panden aan de Gedempte Gracht gesloopt dreigden te worden besloten zij om te stoppen met de winkel.

H. MOUWES IN ZIJN LEVENSMIDDELENWINKEL
AAN DE GEDEMPTE GRACHT
Foto door Rinus de Hilster

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

HUWELIJKSPORTRETEN VAN JOSEPH DE PINTO EN ESTHER DE PINTO – LOPES SUASSO, 1768
Collectie Joods Historisch Museum foto door Piet Gispen

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

PORTUGESE SYNAGOGE BETH JACOB, 1729
Collectie Joods Historisch Museum

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

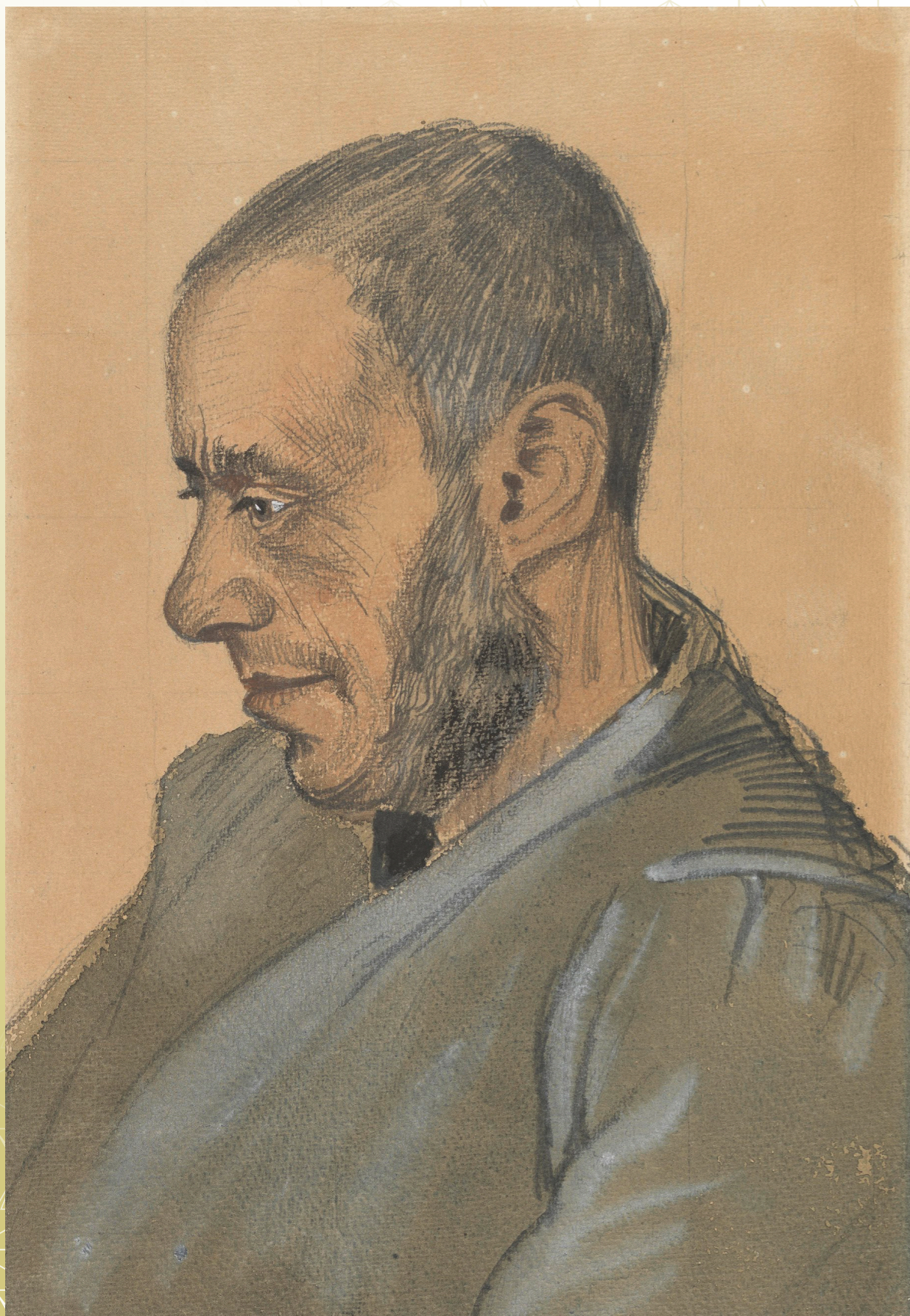
JOZEF BLOK, 1882
Collectie Van Gogh Museum

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

BOEKENKRAAM VAN JOZEF BLOK, CA. 1880
Collectie Haags Historisch Museum

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

MAISON DE BONNETERIE, 1913
Collectie Haags Gemeentearchief

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

BIJENKORF, CA. 1927
Collectie Haags Gemeentearchief

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

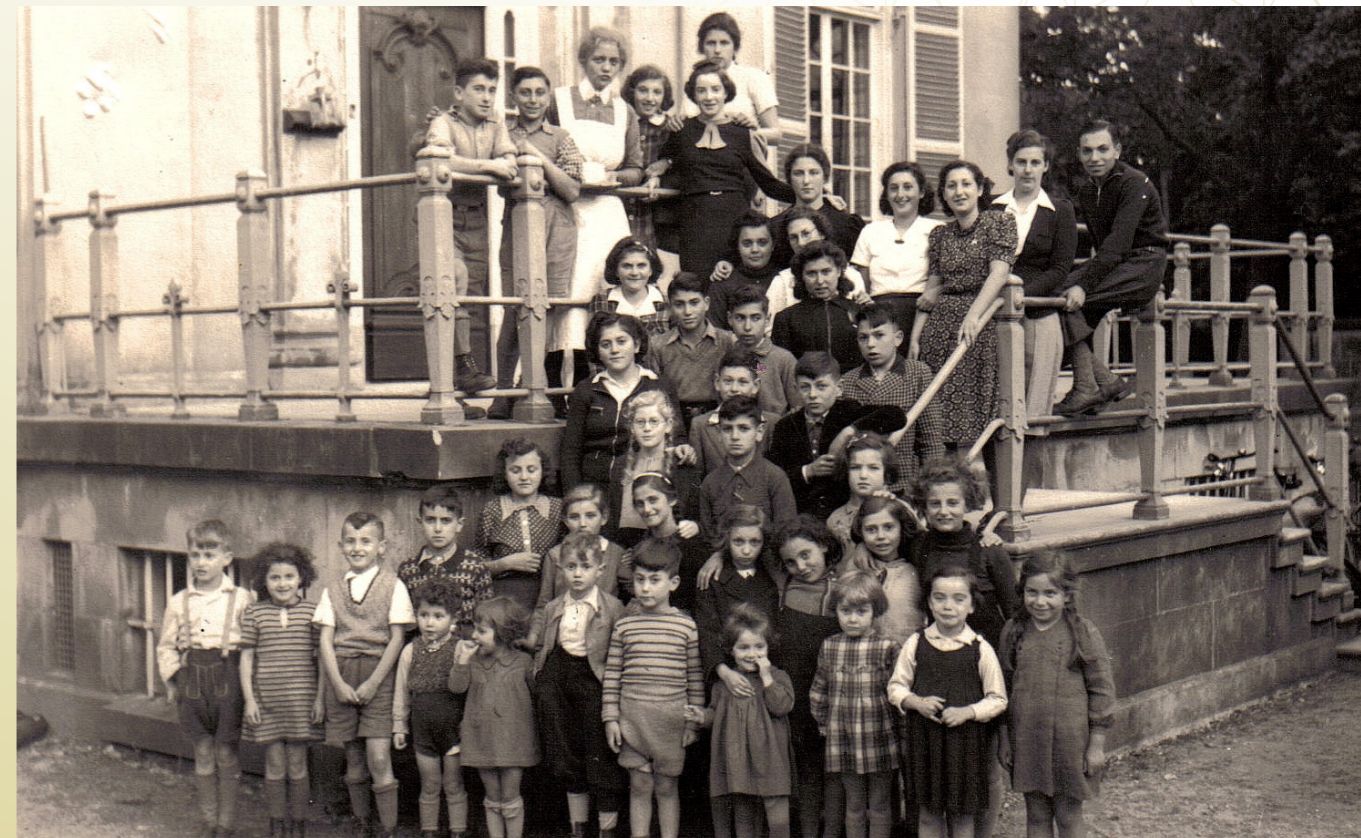
JOODSE VLUCHTELINGEN, JEAN ALBERT POLLONES, VOOR 1935
Collectie Haags Historisch museum

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

JOODSE VLUCHTELINGENKINDEREN VOOR HUIS TEN VIJVER, 1939
Collectie Miriam Keesing - Stichting Dokin

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

VERWOESTE ARK IN DE SYNAGOGE IN DE WAGENSTRAAT, 1941
Collectie Haags Gemeentearchief

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

KLAS 6 VAN DE JOODSE SCHOOL OP BEZEMSTRAAT 3, JUNI 1942
Collectie Haags Gemeentearchief

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

HET JOODSCHE WEEKBLAD MET ITEM OVER JODENSTER, MEI 1942

ACHTERGRONDFORMATIE EN AFBEELDINGEN L

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

ELLIS EN BERNIE

ACHTERGRONDFORMATIE EN AFBEELDINGEN M

K 262

NIEUWE EDITIE: 2e JAARGANG No. 5 - 8 MEI 1942 (21 IJAR 5702)

Het Joodsche Weekblad

SECRETARIAAT DER REDACTIE:
JODEN BREESTRAAT 93
TELEFOON 31736-41838
ADMINISTRATIE EN EXPLOITATIE:
JOACHIMSTHAL'S
BOEKHANDEL, UITGEVER-
EN DRUKKERIJBEDRIJF N.V.
JODEN BREESTRAAT 93
TELEFOON 44340-44740

UITGAVE VAN DEN JOODSCHEN RAAD VOOR AMSTERDAM

onder verantwoordelijkheid van A. Asscher en Prof. Dr. D. Cohen

Bureau-uren Joodsche Raad, Nw. Keizersgracht 58

Sociale Zaken

De afdeling Sociale Zaken (voor Joden van Nederlandsche nationaliteit te Amsterdam), is in het vervolg geopend van Maandag tot en met Vrijdag 's morgens van 10 tot 12 uur, bovendien op Vrijdag 's middags van 2 tot 4 uur; 's Zondags is deze afdeling gesloten.

Medische afdeling

Het bureau van de Medische afdeling is van Maandag tot en met Vrijdag geopend van 10 tot 12 uur en van 2 tot 5 uur; 's Zondags is deze afdeling gesloten.

Kasafdeling

De Kasafdeling is voor uit- en geopend uitsluitend des ochtends van 10 tot 12 uur en van 2 tot 4 uur.

vacuatie

Bureau Evacuatie is van Maandag tot en met Vrijdag van 9 tot 12 uur en van 2 tot 4 uur; 's Zondags van 9 tot 1 uur.

Inkoop

De Centrale Inkoopafdeling is van Maandag tot en met Vrijdag van 9 tot 12 uur en van 2 tot 4 uur; 's Zondags van 9 tot 1 uur.

voortsonderwijs. Op Maandag 11. april j.l. zijn begonnen de lessen in electro-techniek, metaal- (beginners), en metaal- (gevorderden). De lessen worden gegeven vier avonden per week van 18.45 tot 21 uur. Zij, die aan de lessen alsnog willen deelnemen, zich onmiddellijk op te geven bij de afdeling Joodsche Centrale voorschooling van den Joodschen Raad voor Amsterdam te van Speijkstraat 12.

bus stofontwerpen

De afdeling stofontwerpen zal door de Centrale Commissie voor het Onderwijs een cursus worden georganiseerd tot opleiding in het ontwerp van bedrukte textiel- en papier- en andere zaken. De cursus zal ca. een jaar duren.

De afdeling kan schriftelijk worden bereikt bij de Centrale Commissie voor het Onderwijs, Tulp-straat 1, Amsterdam-C, tel. 5111. De afdeling kan eveneens worden bereikt op aanvragen eveneens schriftelijk.

de geadresseerde?

De afdeling Joodsche Raad voor Amsterdam, afdeling Bijstand aan den Joodschen Raad, is een onafhankelijke afdeling die behoort tot den heer Hermann van der Meer te Amsterdam-C, waar-voor de afdeling is gevestigd aan de Vespucicstraat. Afzender is van den geadresseerde, Leon van der Meer te Rotterdam in het Gouvernement. De brief kan worden afgegeven aan de afdeling van den Joodschen Raad voor Amsterdam, van 74 (afz. II) afgehaald.

De Jodenster

Waarschuwing

De aandacht wordt er op gevestigd, dat de Jodenster zichtbaar moet worden gedragen, zoodra men zich van zijn huis op straat begeeft, dus ook in portieken van woningen. Aangevraagd wordt derhalve, teneinde moeilijkheden te voorkomen, de ster niet alleen op de overjas of den mantel te bevestigen, doch ook op de bovenkleeding, die men binnenshuis draagt.

Verder dient de ster o.m. te worden gedragen in alle openbare gelegenheden, zooals café's en theaters; bovendien in synagogen en daarmede gelijk te stellen lokalen; ook bij de uitoefening van beroepen dus door het personeel in winkels, kantoren, fabrieken en werkplaatsen; in scholen door onderwijzers, leerlingen (van zes jaar en ouder) en personeel; in ziekenhuizen door artsen, verplegend- en technisch personeel. In bijzondere gevallen wende men zich tot den Joodschen Raad voor Amsterdam, Nw. Keizersgracht 58. Twijfel onthefte echter niet van de verplichting tot het dragen van de ster.

Het is gewenscht, de Jodensterren om der wille van de kleurechtheid vóór deze op de kleren te bevestigen te wassen in aluin- of azijnwater. Voorts verdient het om dezelfde reden aanbeveling de sterren van voering te voorzien.

Zitting Juristencommissie

De Juristencommissie van den Joodschen Raad voor Amsterdam houdt de volgende week uitsluitend spreekuur op Woensdagmiddag van 2-4 uur in het gebouw Nw. Keizersgracht 58.

Van den Joodschen Raad

Rotterdam

De afdeling Arbeidsbemiddeling van den Joodschen Raad te Rotterdam, doet een dringend beroep op werkgevers, de proef te nemen met het te werk stellen van mannelijke arbeidskrachten voor het verrichten van huishoudelijk werk. Er zijn bij het bureau verschillende mannen ingeschreven, die graag willen werken en niet aan het werk kunnen komen, aangezien werkgevers uitsluitend vrouwelijk personeel wenschen aan te nemen. Dienstboden of werksters zijn niet of nauwelijks te krijgen; men helpe derhalve zichzelf door mannen voor dit werk aan te nemen en vervult hiermede een taak tegenover

Voor werkzoekenden in huishouding of verpleging

Joodsche ingezetenen van Amsterdam, die een werkkring wenschen op huishoudelijk en (of) verplegend gebied, wordt dringend aangeraden zich te laten inschrijven bij de afdeling „Arbeidsbemiddeling“ van den Joodschen Raad voor Amsterdam, Nw. Keizersgracht 58 te Amsterdam, des morgens tusschen 10 en 12 uur.

Ook inschrijvingen van werkgevers (-geefsters) worden gaarne tegemoet gezien. Aanvragen van werkgevers (-geefsters) kunnen uitsluitend persoonlijk geschieden en wel elken Maandag, Woensdag en Donderdag des middags van 2-4 uur (inschrijfgeld f 2.— voor een half jaar).

Aanvragen voor huisverzorging uitsluitend des morgens tusschen 10 en 12 uur. Doktersattest en belastingbiljet meebrengen. Beschikbaar voor alle mogelijke huishoudelijke bezigheden flinke mannen, die men halve of heele dagen kan te werk stellen.

Loon f 2.— per halven dag; werkdag van 9-1 en van 2-6 uur. Men gelieve zich hiertoe te voegen Nw. Keizersgracht 58, afdeling „Arbeidsbemiddeling“, bureau Joodsche Raad voor Amsterdam, tel. 55003, 54970, 55136.

Mannelijke hulp nog voor denzelfden dag kan men 's morgens tusschen half negen en negen uur telefonisch aanvragen.

onze gemeenschap. Men stelle zich zoo spoedig mogelijk met het bureau Rotterdam van den Joodschen Raad voor A'dam, Essenburgsingel 24 b, in verbinding.

Den Haag

In Den Haag zijn tijdens de navolgende cursussen begonnen: Electro montage (Melle Stokelaan 13), 5 dagen per week; volledige theorie en praktijk. Houtbewerking (Bezemstr. 1), 5 dagen per week; volledige theorie en praktijk. Machine- en naalbreien (Rijswijkseplein 21), 8 uur per week; praktijk van het machine-breien, kennis der machines, patronen, calculatie, etc.

Belangstellenden voor deze cursussen wordt aangeraden zich ten spoedigste met den Joodschen Raad voor Amsterdam afdeling J.C.B. te Den Haag, spreekuur: Vrijdag van 10.30-12 uur, de Ruyterstraat 72, in verbinding te stellen.

Amersfoort

Voor de afgifte van reisvergunningen zal voortaan des Zondags, Maandags, Woensdags en Vrijdags, telkens 's morgens van 10½ tot 12 uur zitting worden gehouden in het vergaderlokaal der Nederl. Israëli. Gemeente, Drietingensteeg 7.

Voor de afdeling Bijstand aan niet-Nederlandsche Joden wordt zitting gehouden des Dinsdagsmiddags van 1½ tot 3 uur, Jan v. d. Heijdenstraat 6, tel. 4054.

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

H. MOUWES IN ZIJN LEVENSMIDDELENWINKEL AAN DE GEDEMPTE GRACHT
Foto door Rinus de Hilster

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

LESSUGGESTIES

In deze lessuggesties staat het thema identiteit centraal. De lessen staan op zichzelf, maar vullen elkaar tegelijk goed aan, zodat ze ook achtereenvolgend zijn te gebruiken in een project:

- voor 5-6 lessen van elk 45 minuten
- waarbij veel ruimte is voor eigen invulling
- als voorbereiding op uw (museum)les

Het uitgangspunt voor de lesstructuur is het doorlopen van een creatief proces. Na 1. een introductie volgt 2. een oriëntatie op het thema in de vorm van een gesprek, waarna de leerlingen aan de slag gaan met 3. een onderzoeksopdracht.

Hiermee verdiepen de leerlingen zich in het onderwerp en presenteren zijn de gevonden informatie aan elkaar. De onderzoeksopdracht sluit af met een klassikale evaluatie. De opdrachten vragen de leerling om reflectie op zijn/haar omgeving en achtergrond wat een bewustere houding met zich meebrengt.

1. INTRODUCTIE

DUUR: 45 MINUTEN

Het project kan op verschillende manieren worden geïntroduceerd.

Maak een keuze uit de volgende suggesties:

- Bezoek de [GRONDWETBANK OP DE HOFPLAATS](#), hierop staat artikel 1 van de Nederlandse Grondwet uitgeschreven: "Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan."
- Bekijk [DESTADGESCHONDEN.NL](#). Dit is een website met verschillende wandelingen die ingaan op de oorlogsgeschiedenis van Den Haag.
- Bekijk het [JODSKINDERMONUMENT.NL](#).
- Bekijk programma's op [SCHOOLTV](#). Gebruik zoektermen als: identiteit, samenleving, Joden.
- Bekijk via Teleblik het programma: [13 IN DE OORLOG](#). Het gaat over drie jongeren met ieder een andere achtergrond en de wijze waarop dat hun leven in de oorlog beïnvloed.
- Organiseer een [TRIBUNAAAL](#) en laat de leerlingen zo plaats nemen op de stoel van een rechter. Kijk voor inspiratie op: [verzetsmuseum-zh.nl/index.php/educatie/voor-op-school/het-mobiele-tribunaal](#)

- Lees de **TWEDE WERELDOORLOG KRANT** van het Haags Historisch Museum onder het kopje 'meer informatie' via haagseschoolplaten.nl/#!/tweede-wereldoorlog/docenteninformatie/wo2-meer-info/
- Maak de **VREDESWANDELING DOOR DEN HAAG**.
Bekijk hiervoor denhaag.discoverpeace.eu/nl/vredesroute-den-haag/
- Bekijk de website [4EN5MEI.NL](https://4en5mei.nl)

Laat de leerlingen vervolgens reflecteren, bijvoorbeeld aan de hand van de volgende vragen:

- Wat vind jij ervan dat je kan worden vervolgd voor wie of wat je bent?
- Gebeuren dat soort dingen nog steeds?
- Wat viel je het meeste op?
- Voel jij je vrij in Den Haag en Nederland?
- Vind jij monumenten belangrijk, waarom wel of niet?
- Welk monument / standbeeld zou jij nog willen neerzetten en waarom?

2. KLASSEGESPREK

DUUR: 45 MINUTEN

- Voer een gesprek over **UNIEK ZIJN** en **EIGEN STIJL** bijvoorbeeld aan de hand van de volgende vragen:
- Hoe zou het zijn als je geen rechten had?
- Hoe zou het zijn als je geen plichten had?
- Wanneer ben je een volwaardig burger?
- Telt elke mening even zwaar? Is elke mening even belangrijk?
- Wat als je anderen beledigt?
- Wat is belangrijker: vrijheid van meningsuiting of niemand beledigen?
- Kan vrede bestaan?

3. ONDERZOEK EN PRESENTATIE IN GROEPJES

In deze les doen de kinderen onderzoek naar Joodse kinderen en de Tweede Wereldoorlog. Hun bevindingen presenteren ze aan elkaar en tot slot volgt er een evaluatie.

3A. ONDERZOEK UITVOEREN DUUR: 45 – 90 MINUTEN

- Ga samen met de leerlingen na hoe het leven er van Joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog uitzag. Wat konden ze doen? Wat kon er niet? Geef de leerlingen de opdracht om een overzicht te maken van het leven van Joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog en laat hen dat vergelijken met hun eigen leven. (De leerlingen kunnen bijvoorbeeld foto's van zichzelf maken en deze vergelijken met die van de Joodse kinderen).
- Laat de leerlingen drie plekken in Den Haag uitkiezen waar zij iets over Joodse kinderen kunnen vinden. Laat hen ook opschrijven wat zij op die plaatsen hebben aangetroffen.

- Instrueer de leerlingen om oorlogsmonumenten die in Den Haag staan, op te zoeken. Laat hen deze monumenten op een vel bij elkaar plakken en hun naam erbij schrijven.
- Geef de leerlingen de opdracht om een eigen plek of monument te bedenken om de oorlog te herdenken. Hoe ziet het eruit en waar moet het komen te staan? Waarom op die plek? Wie willen ze herdenken? Etc.

3B. PRESENTEREN DUUR: 45 MINUTEN

- Leerlingen vertellen met behulp van het digibord over hun bevindingen.
- Leerlingen leiden elkaar tijdens een stadswandeling rond langs een aantal plekken die in verband staan met oorlog of met Joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog.
- Leerlingen schrijven een gedicht over vrijheid en dragen dat aan elkaar voor.

3C. EVALUEREN DUUR: 45 MINUTEN

Besprek het doorlopen proces met de leerlingen:

- Kon je genoeg informatie vinden tijdens je onderzoek?
- Vond je het makkelijk de resultaten van je onderzoek in een werkstuk te verwerken?
- Hoe vond je het om over je onderzoek te vertellen aan de klas?
- Was je ergens door verrast of verbaasd?
- Wat heb je geleerd?
- Wat vond je het makkelijkst/moeilijkst om te doen?
- Wat had je van te voren bedacht wat je nu ook uitgevoerd hebt?
- Welk onderdeel (onderzoek/uitvoering/presentatie) ging goed? Waarom?
- Is het gelukt wat je vooraf bedacht/wilde?
- Wat heb je geleerd bij deze opdracht wat je van tevoren nog niet wist?
- Etc.

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

WORKSHOPS

In deze workshop leren kinderen meer over het Joodse geloof en het Jodendom en maken ze hun eigen boekrol of een Menora, een Joodse kandelaar met zeven armen.

INTRODUCTIE

DUUR: CA. 30 MINUTEN

Begin de workshop met uittekenen van een woord-web op een groot vel papier of schoolbord. Wat weten de kinderen al over het Joodse geloof, het Jodendom en Joodse mensen? De volgende woorden kunnen bijvoorbeeld worden genoemd:

- Synagoge
- Tora (Toramantel, Siertoren)
- Menora of Chanoukia
- Joodse feesten: Pesach, Jom Kippoer, Soekot
- Koosjer eten
- Bar Mitswa (Bat Mitswa)
- Davidster
- Hebreeuws alfabet
- Tweede Wereldoorlog
- Rabbijn Maarsenplein in Den Haag, waar het Joods Kindermonument staat.

De uitleg van de meeste woorden is terug te vinden op de website van het Joods Historisch Museum, bijvoorbeeld via de pagina's jhm.nl/cultuur-en-geschiedenis/woordenlijst en jhm.nl/educatie/basisonderwijs/spreekbeurt.

AAN DE SLAG

DUUR: CA. 60 MINUTEN

Laat de kinderen kiezen wat ze willen maken: een boekrol of een Menora (zevenarmige kandelaar).

MENORA

Vorbereiding:

- Benodigdheden: scharen, potloden, lijm, papier voor sjablonen, stevig (glimmend) papier of karton, versiermateriaal.
- Knip aan de hand van de **VOORBEELDAFBEELDING MENORA** en de **VOORBEELD-AFBEELDING ONDERKANT MENORA** een aantal sjablonen uit van gewoon papier.
- Maak zelf een voorbeeld Menora.

DOEN

1. Teken de Menoravorm aan de hand van de twee sjablonen over op stevig papier of karton.
2. Knip de vormen uit, ook de kniplijn.
3. Versier de Menora met bijvoorbeeld glimmende palletjes, lint, gekleurd papier, kralen, stof, etc. Maak de Menora niet te zwaar, dan valt hij misschien om.

BOEKROL

Vorbereiding:

- Benodigdheden: blanco behangrol, scharen, (kleur)potloden, (kroontjes)pennen, inkt, linialen, stevige stokjes van 20 cm lang, dubbelzijdig tape, versiermateriaal en wat zware voorwerpen zodat de boekrol plat blijft liggen bij het versieren (en niet vanzelf oprolt).
- Knip stroken van 15 bij 40 cm. Let op: de lange zijde moet uiteindelijk opgerold.
- Maak zelf een voorbeeld boekrol.

DOEN

1. Leg een strook plat op tafel.
2. Plak op beide korte zijdes een strookje dubbelzijdig tape. Plak daar aan elke kant een stokje op.
3. Maak een eigen kunstwerk van de boekrol, ideeën:
 - schrijf een verhaal in de boekrol;
 - teken je naam/ een woord in de letters van het Hebreeuws alfabet in de boekrol;
 - maak een tekening, eventueel met het opplakken van versiering. Let op dat het nog wel opgerold kan worden.

VOORBEELDAFBEELDING MENORA

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

WANDELINGEN

1. DE STAD GESCHONDEN. DEN HAAG IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Vier wandelroutes met opdrachten door vier Haagse buurten: Bomen- en Bloemenbuurt, Duindorp, Joodse buurt en Landgoed Clingendael. Ontdek het verhaal van de buurt tijdens de Tweede Wereldoorlog.

DOWNLOAD DE WANDELINGEN VIA:

www.haagshistorischmuseum.nl/les/stadswandelingen

2. DE BUURT SPREEKT

© HAAGS GEMEENTEARCHIEF / STICHTING JOODS ERFGOED

Deze interactieve wandeling door de verdwenen Joodse buurt rond het Spui is gemaakt door het Haags Gemeentearchief.

BEKIJK EN BELUISTER DE WANDELING VIA:

www.joodserfgoeddenhaag.nl/wandeling-de-buurt-spreekt

JOODS DEN HAAG

VAN DE 17DE EEUW TOT NU

EEN GREEP UIT ANDER EDUCATIEF AANBOD ONLINE

WWW.JHM.NL/EDUCATIE

Een overzicht van het educatieve aanbod van het Joods Cultureel Kwartier, voor zowel Primair als Voortgezet Onderwijs.

WWW.TWEDEWERELDOORLOG.NL/ONDERWIJS

Een portal voor divers leermateriaal, voor zowel Primair als Voortgezet Onderwijs. Ook kan er via deze website een gastspreker voor in de klas worden geboekt. Daarnaast biedt het een overzicht van specifiek lesmateriaal rondom 4 en 5 mei.

WWW.GENOOTSCHAPPOMONA.EU/EDUCATIEF-MATERIAAL

Een educatief programma voor leerlingen van het Basisonderwijs (bovenbouw), het Voortgezet Onderwijs en het (V)MBO.

WWW.ELLIENBERNIE.NL

Ellis & Bernie is een lespakket over discriminatie en Jodenvervolgning voor de onderbouw van het VMBO.

Dit onderwijsdossier Joods Den Haag, verscheen in augustus 2016
bij de gelijknamige tentoonstelling (van 2 juli 2016 t/m 13 november 2016)
in het Haags Historisch Museum.

HAAGS
HISTORISCH
MUSEUM

Korte Vijverberg 7, Den Haag www.haagshistorischmuseum.nl